

„Poezija Žemaičių ir Lietuvos. XIX amžius“

2016 m. išleista Vilniaus universiteto profesorės Brigitos Speičytės sudaryta Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto leidžiamos knygų serijos „Gyvoji poezija“ tomelis „Poezija Žemaičių ir Lietuvos. XIX amžius“ kartu su to paties pavadinimo kompaktine plokštele.

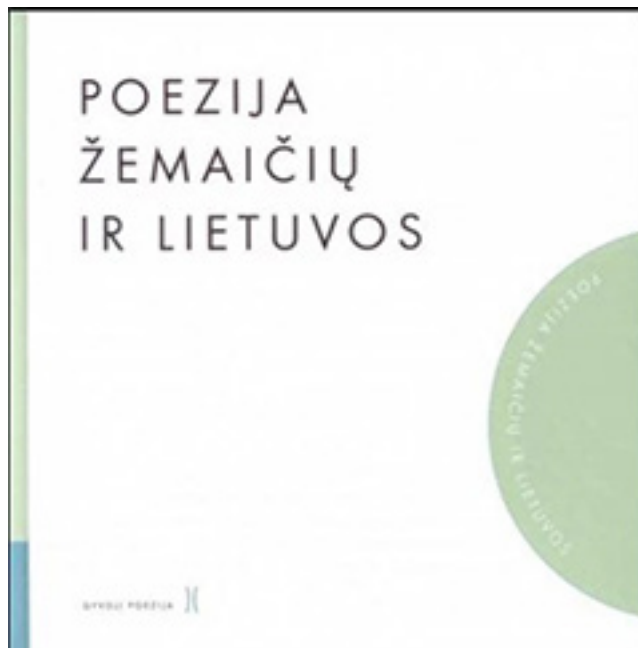
Projekto vadovas – Gytis Vaškelis. Knygų serijos dailininkė – Sigutė Chlebinskaitė, maketuotoja – Gražina Kazlauskienė, garso režisierė – Sonata Jadevičienė, kompaktinėje plokštelėje įrašyti tekstai, kuriuos skaito aktoriai Algirdas Latėnas, Vytautas Rumšas ir kalbininkas, pedagogas Skirmantas Valentas.

Išsamų leidinio įvadą „Kur Nevėža nuo amžių...“ „XIX amžiaus poezijos tėkmės“ autorė B. Speičytė pradeda šiomis eilutėmis:

„Iki aušrinė“ lietuvių poezija iš laiko perspektyvos regisi tarsi savaimingai susiformavęs kultūrinis kraštovaizdis, susiklostęs iš skirtingų kūrybinių iniciatyvų, kalbinių dialektų, nevienalyčio regioninio substrato – tarsi nedidelių upelių ar sraunesnių upių, ir susitinkančių, ir prasilenkiančių, tinklas. Ši poezijos „margumyną“, kurio dar neįjungia viena bendrinė kalba, sieja pats neblėstantis poetinės kūrybos poreikis, – nuolat, bet vis kitaip atsinaujinantis ir besitęsiantis žmogaus ir jo pasaulio dialogas. Tokio universalaus dialogo buvimas, poreikis jį tęsti sava kalba, su sava asmenine ir kultūrine patirtimi yra turbūt svarbiausia šio laikotarpio lietuvių literatūros realija.

XIX a. lietuvių poetinio kraštovaizdžio „margumynas“ vis dėlto nėra visiškai atsitiktinis: jį formavo istorijoje susiklosčiusi skirtingų regionų – Žemaitijos ir Lietuvos – kultūra. Poetiniuose tekstuose ši lokalųji podirvį akivaizdžiausiai liudija kalba, jos tarminis pobūdis žemaičių ar Žemaitijoje gyvenusių Antano Klemento, Dionizo Poškos, Silvestro Valiūno, Simono Stanevičiaus, Karolinos Praniauskaitės ir rytų aukštaičių Antano Strazdo, Antano Baranausko, Antano Vienažindžio kūryboje. [...].“

Įvado pabaigoje autorė pažymi, kad: „iki XX a. žemaičių ir lietuvių poeziją išlaikė ir perdavė ne tik raštas, tačiau labiausiai – daina, balsas. Pavyzdžiui,

Knygos „Poezija Žemaičių ir Lietuvos. XIX amžius“ (Vilnius, 2016 m.) viršelis. Dailininkė Sigutė Chlebinskaitė

A. Baranausko eilių – „Dainu dainelę“, Anykščių šilelio, kai kurių „Kelionės Petaburkan“ dalių – giedojimo tradicija Anykščiuose būdavo perduodama iš kartos į kartą iki šių dienų. Į XX a. pabaigos modernios dainuojamosios poezijos lauką šias senąsias dainas perkėlė atlikėjas Vytautas Kernagis, atgaivinęs ir suburiantį, uždegantį A. Baranausko „Dainų dainelę“, ir žaismingą A. Vienažindžio „Linksminkimos“, „Pasakykai, panytelė“ skambesį. 1986 m. aktoriaus Algirdo Latėno įskaityti A. Strazdo eilėraščiai tapo vienu įsimintiniausių įbalsintos lietuvių poezijos kūrinių greta tokių, kaip, pavyzdžiui, Laimono Noreikos Maironis ar Justinas Marcinkevičius. Žemaičiai, daugiau rašto nei balso poetai, panašaus dėmesio sulaukė mažiau. Tad šiame „Gyvosios poezijos“ tomelyje lygiai susitinka abu lietuvių lyrikos balsai – žemaitiškasis ir lietuviškasis. Tačiau pagal XIX a. pirmosios pusės rašto suvokimą juos, užrašytus dabartine bendrine lietuvių kalba, kiekvienas, taip pat mokantis savo tarmę, galime perskaityti balsu savaip.“

Knygos leidėjai „Redakcinėse pastabose ir paaiškinimuose“ rašo, kad „Leidinyje visi tekstai pateikiami dabartine bendrinės kalbos rašyba; kai kurie – ir perrašu iš autografo, nuorašo ar pirmosios publikacijos“. Tekstus dabartine bendrinės kalbos rašyba pateikė: Aurelija Tamošiūnaitė, Regina

(Nukelta į 30 p.)

Palangoje. Eglės Mekuškienės nuotrauka

Mikšytė, Rita Šepetytė, Kostas Alksynas, o tekstų perrašus iš rankraščių ar senųjų spaudinių atliko: Roma Bončkutė, Žavinta Sidabraitė, Brigita Speičytė, Regina Mikšytė.

Knygoje, kaip tai pažymi ir jos leidėjai, „Prie tekstų nurodoma jų parašymo ir paskelbimo data, skaitymui palengvinti paaiškinami svetimžodžiai, retesnė tarminė leksika, kai kurios žodžių formos, gramatinės konstrukcijos, taip pat – svarbiausios realijos. [...]“

Įvado pirmosios dalies pabaigoje paaiškinama, kodėl knygai pasirinktas pavadinimas „Poezija Žemaičių ir Lietuvos“: „*norėta pažymėti savitą tautinio-kultūrinio sąmoningumo formą, anuomet dar gyvą regioninę autorių savivoką ir literatūrinio gyvenimo pobūdį tuo metu, kada šie regionai buvo žinomi dar ne kaip etninės, o visų pirma istorinis Lietuvos – buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės – krašto dalys*“.

Pirmojoje įvado dalyje autorė po įžangos išskiria du skyrelius. Pirmasis – „Tarp Žemaitijos dvarų ir Vilniaus mokslo gyvenimo“, kuriame apžvelgia žemaičių Antano Klemento (1756–1823), Dionio

zo Poškos (1764–1830), Silvestro Valiūno (1789–1831), Simono Stanevičiaus (1799–1848), Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos (1771–1849), svarbiausius gyvenimo ir kūrybos faktus. Antrasis įvado skyrelis – „Trys Antanai“ ir pirmoji poetė – žemaitė“. Jame yra pateikta informacija apie Antaną Strazdą (1760–1833), Antaną Baranauską (1835–1902), Karoliną Praniauskaitę (1828–1859) ir Antaną Vienožindį (1841–1892). Knygoje yra paskelbta ir visų šių paminėtų poetų eilių. Mažiausiai jų (tik po vieną) – S. Valiūnui, J. A. Pabrėžai ir K. Praniauskaitei skirtuose leidinio puslapiuose.

Iš K. Praniauskaitės kūrinių leidinio sudarytoja knygai „Poezija Žemaičių ir Lietuvos“ atrinko poetės 1856 m. parašytą baladę (poemą-pasaką) „Žalčio motė“ (dabar žinomą kaip eiliuotą pasaką „Eglė žalčių karalienė“ (ji pirmą kartą paskelbta 1858 m.) Vilniuje išspausdintame Lauryno Ivinskio „Kalendoriuje“. Ši baladė yra Juozapo Ignacijaus Kraševskio (*Józef Ignacy Kraszewski*, 1812–1887) poemos „Anafelas“ pirmosios dalies „Vitoldo rauda“ („Witoldo rauda“, Vilnius, 1840) fragmentų „Žalčio žmona“ („Żaltisowej żona“) ir „Žalčio žmonos broliai“ („Bracia żalisowej żony“) laisvas vertimas į lietuvių kalbą.

Iš J. A. Pabrėžos kūrybinio palikimo atrinktas 1815–1820 m. parašytas ir 1931 m. moksliniame žurnale „Tauta ir žodis“ paskelbtas eilėraštis „Apie pypkininką“ (kūrinys pateiktas originalia žemaičių ir bendrinės lietuvių kalbos rašyba).

Iš S. Valiūno kūrybos knygoje išspausdinta 1828 metais pirmą kartą Varšuvoje leistame lenkų geografiniame žurnale „Kolumb, I“ (p. 200–202) paskelbta daina „Biruta“. Ją leidinio sudarytoja pateikė lenkų ir lietuvių kalbomis. Dabar Lietuvoje daugelio žinomas ir dažniausiai yra dainuojamas sutrumpintas šio kūrinių variantas (beje, jos tekstas Lietuvoje labai įvairuoja). Pirmą kartą kūrinių iš lenkų į lietuvių kalbą 1835 m. išvertė lietuvių tautosakininkas, etnografas, literatūrologas Liudvikas Adomas Jucevičius (1813–1846).

Šio žurnalo 31-ame puslapyje pateikiame visą šio kūrinių tekstą lietuvių kalba, tokį, koks jis išspausdintas knygoje „Poezija Žemaičių ir Lietuvos“ (tekstą spaudai parengė B. Speičytė).

Parengė Danguolė Želvytė

Palangos kopose. Eglės Mekuškienės nuotrauka

BIRUTA

Silvestras VALIŪNAS

Ant krašto marės, Palangos miestelėj,
Kurį išplėšė mūsų neprieteliai,
Yr didis kalnas, Biruta vadintas,
Žalioms pušelioms viršuj apsvadintas.

Ten, kur laiminga žemė buvo mūsų,
Kol buvom ponais ir gudų, ir prūsų,
Viezlyva, skaisti kaip rožė ir rūta
Kunigaikštienė gyveno Biruta.

Nebuvo ana kokia karalaitė,
Bet iš Palangos vargdiena mergaitė, –
Žemčiūgais brangiais ir aukso auskariais
Negašavojos vaikščioti pamariais.

Su savo darbo marškiniais dėvėjo,
Trumpą rainuotą sijoną turėjo,
Ant geltų kasų – rūtų vainikėlj,
Ant balto kaklo – gintaro šniūrelj.

Kad vieną kartą broliai susitarę
Anksti išjojo žvejoti ing marę,
Sesuo, nešdama pietus lauknešėlė,
Sutiko šviesų kunigaikštį kelė.

Tasai Jogėlos dėdė Keistuts buvo,
Kursai Žemaičiais valdė ir Lietuva,
Jojo tuo kartu kryžius naikinti,
Kurie vožijos mumis užkabinti.

Ant širvo žirgo, po meškos kalpoku,
Su šviesiu ginklu, su rago saidoku,
Aukšinas kilpas su pentiniais spardė,
O žirgs padkavoms šilo žemę ardė.

Išvydęs tikrą gražybę pamarė
Jaunai Birutai tokiais žodžiais tarė:
„Kas nors tu esi, deivė ar mergelė,
Priimk čion ranką mano ant to kelio.

Aš visad buvau ponu žemės jūsų,
O nuog šio čėso vyru tavo būsu,
Kur tave gavau pirmąkart matyti,
Liepsiu palocių puikį pastatyti,

O kalns, ant kurio pažinai Keistutą,
Nuog tavo vardo bus vadints Biruta.
Ten tu gyvensi nuog vyro mylėta,
Tu, kuri radai širdė mano vietą.

Nors daugiau pačių turėt nēr man grieko,
Prieš tavi visas laikysiu už nieką.“
Tą girdėdama, mergelė gėdinga,
Jauna Biruta, skaisti, išmintinga,

Žemyn mėlynas akeles nuleido,
Atsidūksėjo ir puolė ant veido:
„Nors, – sako, – seniai prieš dievą Perkūną
Prisiečiau būti čystatoj ant kūno,

Bet kad yr tokia valia tavo, pone,
Lai išsipildo širdinga malonė.“
Vis tai padarė, kaip sakė Keistutas,
Ant kalno buvo pastatytas butas.

Biruta pačia, jo dasilytėta,
Pagimdė sūnų Vitoldą ant svieta.